

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

Från eländighet till manligt medborgarskap

Bonden i det tidiga 1900-talets finländska historieskrivning

Av Ann-Catrin Östman

År 2006 ger *Historisk tidskrift* ut ett temanummer om bonden, men i början av det förra seklet beaktade enbart ett fåtal av journalens artiklar bondesamhällets historia. Bonden förefaller även att ha spelat en undanskymd roll i de samtida historieböckerna. Han fanns med som upprorsmakare och revolutionär, och under vissa perioder lyftes han även fram som en försvarsvillig garant för rådande samhällsordning.¹ I mycket större omfattning än de svenska kollegerna behandlade finländska historiker agrarhistoriska frågor eller teman som explicit relaterades till bondesamhällets historia. År 1903 utgavs det första numret av finsk historisk tidskrift, *Historiallinen Aikakauskirja* (*HAIk*). Detta behandlade skillnader mellan kollektivistisk och individualiserande historieforskning, men presenterade även en stort upplagd diskussion kring agrarhistorisk forskning i Tyskland.

Den här uppsatsen diskuterar bondens – eller bondesamhällets och agrarhistoriens – plats inom finländsk historiografi under slutet av 1800- och början av 1900-talet.² Tyngdpunkten ligger på historieforskning gjord på finska i Finland, men jämförelser görs med en del texter från Sverige. Dessutom försöker jag relatera den historiografiska hanteringen av bondebefolkningen till det tidiga 1900-talets förändrade föreställningar om manlighet.

1. Med utgångspunkt i Anders Salomonsson, "Bondeliv", i Anders Salomonsson (red), *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*, Lund 1999, s 12–23; Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s 95f, 296ff.

2. Få nordiska studier har behandlat den agrara historiografin, se dock t ex Thordkild Kjaergaard, "Gårdsmanslinien i dansk historieskrivning", *Fortid og Nutid* 1979, s 178–191; May-Brith Ohman Nielsen "Historiens röst", *Historisk tidskrift* 2002:2, s 221–242; Janke Myrdal, "Agrarhistoriens etablering som universitetsdisciplin", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2004, s 7–18; Peter Henningsen, *I sansernas vold. Bondekultur och kultursammenstød i enevældens Danmark*, Köpenhamn 2006, s 57–85.

Fil dr Ann-Catrin Östman, f 1965, är akademilektor i historia vid Åbo Akademi. Hon disputerade år 2001 på avhandlingen *Mjölk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbotniskt jordbruk ca 1870–1940*. Hon är för närvarande forskardoktor vid Finlands Akademi med ett projekt som studerar bondebilder i historisk och etnologisk forskning 1880–1940 i ett manlighetsperspektiv.

Adress: Åbo Akademi, Fredsgatan 28/8, 20100 Åbo, Finland

E-post: aostman@abo.fi

Uppsatsen bygger huvudsakligen på en inventering av de artiklar som berörde bondesamhällets historia och som publicerades i *Historiallinen Aikakauskirja*, i den äldre tidskriften *Historiallinen Arkisto* (Historiskt Arkiv) och *Historisk Tidskrift för Finland* (utgiven på svenska) samt *Historisk tidskrift* utgiven i Sverige. Texter av Väinö Voionmaa, en av de namnkunnigaste företrädarna för den så kallade kollektivistiska inriktningen, står i fokus.

Olika bondehistoriografier

Historieskrivningen om bondesamhället placeras ofta i den nationalistiska eller nationalromantiska fällan. Inte sällan förknippas studier av det folkliga med ovederhäftiga beskrivningar av homogena och konfliktfria bondeidyller. Studier om bonden som gjordes under förra hälften av 1900-talet ses ofta som ideologiska eller romantiserade, och kulturhistoriska studier om bondesamhället särskiljs från mera moderna former för historieforskning baserade på positivistisk källkritik.³ I en översikt över svensk historiografi skiljer Ulf Zander mellan en nationalistisk och en demokratiskt inriktad historieforskning i Sverige.⁴ Vid en redogörelse för utvecklingen av finländsk historieskrivning låter sig distinktioner av det här slaget inte användas.

I början av 1900-talet omfattade finländska historieforskare i större omfattning än de rikssvenska den tyska *Kulturgeschichte*-inriktningens metodologi och historiesyn. Den kollektivistiska historieskrivningen, med Karl Lamprecht som huvudsaklig inspirationskälla, fick en viss betydelse bland finska historiker. Däremot var frågor om statlig och rättslig utveckling central för den svenskspråkiga historieskrivningen i både Sverige och Finland; perspektivet var ofta individualistiskt och man lyfte vanligen fram de högre befolkningskiktens historia.⁵

Vid sekelskiftet utvecklades en historieskrivning som var förhållandevis progressiv och samtidigt starkt nationalistiskt präglad. De finska historiker

3. För en diskussion om Zanders (2001) sätt att se kulturhistorisk historieskrivning som "moralisk" till skillnad från en "objektivistisk" weibulliansk dito, se Myrdal 2004, s 16. Jfr Max Engman, "Historikernas folk", i Derek Fewster (red), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Helsingfors 2000, s 31–46.

4. Se t ex Zander 2001, s 204f.

5. För översikter över finländsk historieskrivning, se Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, "A journey into Finnish historiography from the end of the 19th century to the present day", i Frank Meyer & Jan Eivin Myhre (red), *Nordic historiography in the 20th century*, Oslo 2000; Max Engman, "The Finland-Swedes: A case of a failed national history?", i Michael Bransch (red), *National history and identity*, Helsingfors 1999.

som beskrivs som de stora disciplinära förnyarna kombinerade ofta en socialreformistisk ambition och vilja att utveckla historievetenskapen med nationalism. Ernst Gustaf Palmén, professor i finsk, rysk och nordisk historia från och med år 1884, koncentrerade sig på sociala och ekonomiska frågor. Bland hans elever fanns tidiga förespråkare för en stringent källkritik och flera som skrev agrarhistoriska arbeten. Studenter till professorn i allmän historia vid Helsingfors universitet Johan Richard Danielsson-Kalmari, som använde och betonade statistiska metoder, behandlade sociala och agrarhistoriska frågor. Aksel Waréns och Edvard Gyllings studier om torparväsendet är kända, och den finländska forskningen om det agrara var i likhet med den norska mer radikal än den svenska.⁶

Kulturgeschichte-inriktningen betonade naturvetenskapliga metoder, och med utgångspunkt i socialpsykologi strävade man efter att skriva totalhistoria. I finländsk utformning kom det förra sekelskiftets kulturhistoria främst att lägga grunden för socialhistorisk forskning eller för samhällshistoria, som det finskspråkiga begreppet lyder. Den lamprechtska kulturhistorien fick ingen större betydelse i Sverige, och den kulturhistoriska utmaning som med författaren August Strindberg i spetsen riktades mot historieskrivningen i 1880-talets Sverige påverkade inte i nämnvärd omfattning de professionella historikerna.⁷ Medan etnologin i Sverige gav ett stort utrymme åt bondebefolkningen under 1900-talets början, var de finskspråkiga etnograferna huvudsakligen upptagna med att kartlägga finsk-ugriska folk. Efter den ryska revolutionen, som omöjliggjorde ett fortsatt insamlingsarbete i öst, gavs den folkliga kulturen – begreppet bondekultur användes mera sällan – i hemlandet större utrymme.⁸

Också i Finland behandlade merparten av historieforskningen statliga aspekter, men historikerna lyfte även upp massfenomen på ett nytt sätt. Ett flertal av de mera namnkunniga historikerna skrev en del agrarhistoriska arbeten,⁹ men för få av dem utgjorde studiet av det agrara ett huvudintresse. De agrart inriktade studierna berörde till exempel skatteuttag, kolonisation

6. Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoituksen. Tutkimuksen historia*, Helsingfors 1989; Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*, Helsinki 1996.

7. Zander 2001, s 76–80.

8. Nina Sääskilähti, *Kansa ja tiede. Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*, Jyväskylä 1997, s 42–47.

9. Också de svenskspråkiga historikerna i Finland publicerade under 1910-talets sista år en rad agrarhistoriskt inriktade artiklar.

och bonderevolter, och valet av forskningstema visar på ett intresse för massfenomenen. Väinö Voionmaa, vars texter står i fokus i denna artikel, brukar relateras till en kollektivistisk inriktning. I sina arbeten om medeltiden lyfte han främst fram frågor om jordbesittning och beskattning. Hans mest kända verk, *Suomen karjalaisen heimon historia* ("Finlands karelska folkstams historia") från 1915, behandlade svedjebruksamhället. För både Voionmaa och hans elev Eino Jutikkala, två forskare som tvivelsutan hörde till de mest produktiva och innovativa inom historiefältet, var agrarhistoriska frågor centrala. Bägge skrev agrarhistoriska översikter och synteser.¹⁰

Genusformerande historieskrivning

Kvinnohistoriker har länge påpekat att historieskrivningen osynliggjort kvinnorna, men få studier har lyft fram det sätt på vilket historieskrivningen har synliggjort män och formulerat manlighetsideal. Historieskrivning utgör ett fält för meningsskapande – i termer av bland annat kön, klass och språk skapar den politiskt och socialt viktiga positioneringar. Enligt Joan Scott utgör kön ett sätt att ge betydelse åt samhälleliga maktrelationer. På ett liknande sätt framhåller Stefan Dudink att manlighet ofta fungerar som en trop för politisk makt i historieskrivningen.¹¹ Samtidigt som historieforskningen ingår i det fortgående formulerandet och omformulerandet av manlighetsideal, struktureras historieskrivningen av föreställningar om kvinnlighet och manlighet. Här vill jag peka på hur skildringarna av bonden och bondesamhällets strukturer kan relateras till förståelser av manlighet och omanlighet.

Manlighet kan enligt Claes Ekenstam förstås som ett "skiftande kluster av tillskrivna egenskaper".¹² Olika uppfattningar om manlighet kan tolkas på ett hierarkiskt och symmetriskt sätt i relation till kvinnlighet, något som är utgångspunkten för Joan Scotts diskussion kring könsbegreppet. Men manlighet formuleras även i relation till uppfattningar om det omanliga och i relation till förståelser av andra och olikartade manlighetsideal. Bland andra

10. Voionmaas arbeten har studerats av Aimo Halila, *Väinö Voionmaa*, Helsingfors 1969; Jussi Raulolin, "Väinö Voionmaa Suomen karjalaisten talouden ja yhteiskuntaolojen kehitysteoreetikkona", i Anita Kelles-Viitanen (red), *Suomalaisen antropologian uranuurtajia*, Helsingfors 1981.

11. Se t ex Joan Scott, *Gender and the politics of history*, New York 1988, s 2, 53–56; Stefan Dudink, "Masculinity, effeminacy, time. Conceptual change in the Dutch age of democratic revolutions", i Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh (red), *Masculinities in politics and war. Gendering modern history*, Manchester 2004.

12. Claes Ekenstam, "Män, manlighet och omanlighet i historien", i Jörgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red), *Män i Norden. Manlighet och modernitet i Norden 1790–1940*, Hedemora 2006, s 44.

Mrinalinha Sinha och Gail Bederman har lyft fram att manlighet formas i – och formar – många relationer.¹³ Utgångspunkten är att kön konstrueras sammanlänkat med andra sociala relationer och kategoriseringar i en fortgående process. Just omanlighetsbegreppet ger, enligt Ekenstam, förståelse för en komplex och processuell förståelse av manlighet.¹⁴

Med tillskrivna egenskaper som självständighet, ”demokratism” och frihet idealiserades bondebefolkningen i de olika slag av allmogeskildringar som skrevs vid sekelskiftet 1900.¹⁵ Men bonden beskrevs även i negativa termer. Han kunde framställas som slö och passiv eller som vild och hejdlös. Därmed kunde bondebilden fungera både som en idealbild och som en motbild i det nätverk av sociala relationer där den utformades. Ofta formulerades bondebilden i relationen till andra gruppers manlighetsideal. Där det sena 1800-talets bondebild, utformad av en bildad grupp, också innehöll negativa element, var det tidiga 1900-talets bondebild – som i allt större omfattning relaterades till den farliga arbetaren – främst positivt laddad, med betoningar av ansvar och stabilitet.¹⁶

Bondens historia skrevs inom en nationalistisk ram, något som också gällde för den nya vetenskapligt inriktade historieskrivningen. Medan etnologi och historia brukar relateras till nationalism, kopplas antropologin till kolonialism och studiet av det primitiva. Men såväl historisk som etnologisk forskning bedrevs i relation till det som uppfattades utgöra civilisation, och även de så kallade nationella vetenskaperna placerade in länderna i en karta präglad av imperialistiskt och kolonialistiskt tänkande om civilisation och det västerländska. Enligt Pekka Ahtiainen och Jukka Tervonen har finländsk historieskrivning på många sätt präglats av positionering av landet mellan väst och öst.

13. Medan Scott 1988 främst utgår från föreställningar om kvinnligt och manligt, sätter Sinha och Bederman även stor vikt vid relationer mellan olika grupper av män, mellan olika manligheter. Se främst Gail Bederman, *Manliness & civilization*, Chicago 1995.

14. Ekenstam 2006, s 46f.

15. ”Allmogen” beskrevs ofta på ett objektifierande och stereotypiserande sätt. Ulrike Spring, som har studerat beskrivningar av bondebefolkningen i Irland och Norge under tidigt 1900-tal, har använt begreppet ”the internal other” för att visa att bondeskildringarna innehåller olika element av exotisering och annorlundagörande. Se Ulrike Spring, ”Imagining the Irish and Norwegian peasantry around 1900. Between representation and re-presentation”, (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 2000:1.

16. Se t ex Sigríður Matthíasdóttir & Ann-Catrin Östman, ”Möte mellan manligheter. Nationalism, bondeideal och (åter)skapandet av de övre skiktens manlighetsideal”, i Göran Fredriksson m fl (red), *Könsmaktens förvandlingar*, Göteborg 2003; Ann-Catrin Östman, ”Bonden”, i Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red), *Män i Norden. Manlighet och modernitet i Norden 1790–1940*, Hedemora 2006.

Här är mitt syfte att visa hur historieskrivningen om bondesamhället strukturerades av samtida föreställningar om manlighetsideal; bondens historia skrevs mot bakgrunden av samtida föreställningar om aktivitet–passivitet, individualitet–kollektivitet och beroende–oberoende. Jag ger exempel på hur uppfattningar om klass, språk och civilisation formade det sätt på vilket "allmogen" gestaltades. Ytterst förefaller det ha handlat om en strävan att undvika beskrivningar som gjorde bonden alltför omanlig. I en tid då aktivitet, frihet och självkontroll länkades till manlighet kunde passivitet, beroende och det okontrollerade framstå som "omanligt" och – för att utgå från Gail Bedermans tolkning – ociviliserat.

Passiva offer eller aktörer?

För den tidiga fennomanska historieskrivningen var folket viktigt. År 1843 ställde Zacharias Topelius, professor 1854, frågan "äger Finska folket en historie"? Eftersom landet inte var självständigt och saknade en "nationalanda" besvarades frågan nekande. År 1876 svarade Yrjö Koskinen jakande på samma fråga i *Historiallinen Arkisto*. Han pekade på strävanden efter autonomi och på ett gemensamt språk. Enligt Koskinen, före namnbytet Georg Zacharias Forsman, skulle folket ta över staten Finland. För till exempel Topelius framstod bonden som traditionsbunden och konservativ. Enligt Koskinens tankesätt skulle däremot den nya samhällseliten skapas av förädlade bönder. Men för Koskinen var det inte viktigt att förstå bondesamhället utifrån dess egna premisser, och i den tidiga fennomanska historieskrivningen framstod bonden främst som ett passivt objekt för den bildade gruppens väckelseförsök.¹⁷

De texter om bondesamhället som publicerades under det sena 1800-talet i *Historiallinen Arkisto* är inte idealiserande. I en artikel under rubriken "Om det finska jordbrukets tillstånd för ett halvtannat sekel sedan" lyfte Ernst Gustaf Palmén år 1886 upp en rad problem: vattensjuka marker, lagstiftning som tvingar till samfälld odling och tunga skattebördor. Därtill beskrev han dåliga kommunikationer, barkbröd och brist på män. Även om Palméns text pekade på framsteg, bland annat inom mjölkhanteringen, kan den ändå ses som en eländesskildring. Inte heller diskussionerna om bondplågende läns-

17. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, "Muokattavia alamaisia vai ajattelevia kansalaisia?", *Historiallinen Aikakauskirja* 1992:4. Jfr Ahtiainen & Tervonen 1996; Engman 2000.

män och betydelsen av "majmiseriet"¹⁸ som kommenterades 1891 och 1892 kan betecknas som skönmålade skildringar av folkets kärna.

I likhet med den tidiga kvinnohistorien kan den tidiga historieskrivningen om agrarsamhället således beskrivas med termer som elände och värdighet. Bägge tendenser syns i texterna, även om eländestemat dominerar. Också på ett annat sätt struktureras texterna på ett liknande sätt som en tidig kvinnohistoria. Exempelvis Väinö Voionmaas tidiga översiktstext, kännetecknad av ett utvecklingstänkande, präglades av tolkningar av försämring och förbättring.¹⁹ Också bondens ställning påverkades av historiens vägrörelser; det politiska svängrummet, rätten till jord och skattebördan fick ge betydelse åt böndernas samhälleliga positioner. Medeltiden och inte minst stormaktstiden beskrevs som svåra perioder. "Hårdare tider än det sena 1300-talet har den finska bonden sällan upplevt", skrev Voionmaa 1916.²⁰

I böndernas perspektiv framstod medeltiden som en period med ökande skattebördor under det svenska väldet, ett begrepp som genomgående användes av finskspråkiga historiker medan svenskspråkiga talade om den svenska tiden.²¹ Den första agrarhistoriska översikten, publicerad år 1910 av Antto Laiho och främst behandlande medeltiden, beskrev i likhet med andra historiska framställningar det svenska inflytandet i både negativa och positiva termer. Genom den svenska kronan blev landet en del av den västerländska och kristna kultursfären, och dessutom infördes nu även ett mera regelrätt åkerbruk och de samhälleliga förhållandena ansågs bli mera ordnade. Men samtidigt beaktade man även ett ökat skattetryck, adelsvälde och tjänstemännens godtycke. Bonden sågs dock inte enbart som ett offer för svåra omständigheter, och de finska böndernas position ansågs inte vara svårare än de svenska böndernas. Detta oaktat föreföll bönderna i det svenska moderlandet att oftare ha gjort uppror. Redan Yrjö Koskinens bok om klubbekriget utgiven 1857 lyfte emellertid fram bondebefolkningens sociala resning. Det tycks ha funnits ett behov av att förklara varför Finlands historia känner färre uppror.

18. Detta var ett begrepp som lyftes fram under det sena 1800-talet och som beskrev den fasta "majmies"-relationen mellan bonde och borgare: den senare inkvarterade och lånade pengar åt bonden.

19. Väinö Voionmaa, "Suomen maatalouden kehityskaudet"; Juho Emil Sunila (red), *Suomen Maatalous*, 1, Helsingfors 1922, s 161–241.

20. Väinö Voionmaa, "Keskiajan kansankapinat Suomessa", *Historiallinen Aikakauskirja* 1916:4, s 374.

21. För exempel, se Voionmaa 1922 och Antto Laiho, *Suomen maatalouden historia. Piirteitä maamme pääelinkeinoon kehityksestä*, Mustiala 1910. För användning av begreppet välde, se Engman 2000, s 35.

År 1891 publicerade Oskar Adolf Forsström en artikel om bråk eller "buller" – det finska ordet *meteli* användes, dock utan citattecken – bland bönder i Norra Karelen år 1697. Forsström, som också beskrev böndernas problematiska situation, inledde artikeln med en diskussion om våldsamheter i tider av nöd. Han framhöll att man vanligen har funderat över varför folket inte tog till våldsmedel under svåra perioder, och därigenom deltog han i en diskussion kring frånvaron av större upplopp. I sina översikter över bondens historia, texter som publicerades 1922 och 1936, framhöll Väinö Voionmaa att bondebefolkningens roll ofta varit passiv.²² Passivitet var ett karaktärsdrag som ganska ofta tillskrevs finnarna i en tid då ett hierarkiserande rästänkande fick ett större utrymme. Finnen ansågs till exempel inte vara intresserad av aktivt motstånd under förryskningen.²³

Också Voionmaa skrev år 1916 en artikel om folkuppror i Finland. Till skillnad från Koskinen tonade Voionmaa ned det finsknationella i tolkningen av revolter. Han ansåg att de medeltida folkupproren skulle jämföras med skeenden i Europa och Sverige (som särskiljs från Finland). Enligt Voionmaa var situationen bättre i Finland än i Sverige; här fanns inga främmande herrar och de maktavande i Finland var förhållandevis kloka. Men samtidigt framhöll han ändå att det pågick en nästan ständigt revolt. Ett flertal artiklar om samma tema publicerades av andra författare under de kommande åren. Utifrån uppfattningar om aktivitet och passivitet kan man framhålla följande: Det blev nu viktigt för Voionmaa och övriga historiker att beskriva en samhällelig aktivitet och ett motstånd. Ett eländigt tillstånd kräver agerande, och den finske bonden kunde inte beskrivas enbart i termer av passivitet eller som ett offer. Detta skulle kunna tolkas i termer av omanlighet.

Buller, revolt och samhällsordning

Å ena sidan var det viktigt att folket, eller bönderna som Voionmaa ofta talar om, var aktivt. Å andra sidan var det viktigt att framhålla att syftet var gott och att detta inte handlade om ett rätt samhälle som uppvisade ociviliserade drag.²⁴ Revolterna var, härvidlag var författaren explicit, inget tecken på

22. Väinö Voionmaa, "Keskiajan talonpoika", i *Suomen talonpoikaishuokan ja maatalouden historiaa*, Helsingfors 1936, s 11.

23. Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk – om synen på svensket och finskt lynne*, Stockholm 1995, s 122ff.

24. Voionmaa 1916, s 385f. Se även t ex den lärobok som Voionmaa skrev tillsammans med Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (den adlade Yrjö Koskinens namn): *Suomen historia kansakouluja varten*. 1915/1925, s 110–122.

sjukdom i samhället. Den råa formen dolde enligt Voionmaa dess yttersta innehåll, det vill säga folkets rätt till självbeskattning och fröet till folkrepresentation och demokrati. Också ett alltför aggressivt eller okontrollerat beteende kunde tolkas i termer av omanlighet.

Värda att notera är betoningarna i samtida svenskspråkiga texter. Flera av de tidiga etnologerna beskrev den "svenska allmogen" i Finland i termer av mannamod och styrka. Voionmaas text om folkuppror publicerades år 1916, medan boken *Svenskt i Finland* från år 1914 lyfte fram extremt manliga egenskaper. Den svenske bonden var född krigisk och fri, han bar på en stark mannakraft som nästan framstod som okontrollerad.²⁵ Också den text om dalkarlarna i svensk *Historisk tidskrift* som skrevs 1916 talade om germansk självständighetsanda, om mod, kraft och ihärdighet.²⁶ I Voionmaas texter blev passivitet och/eller agerande något som hänger samman med utveckling – folkkaraktärens evolutionära utveckling.²⁷ Längre fram i tiden tillskrevs bonden större förutsättningar för aktivt politiskt agerande. Men för Voionmaa var det viktigt att betona ett visst inslag av civilisation. Han använde ofta begreppet *sivistys*, civilisation eller bildning. För de svenskspråkiga bildade grupperna, som ansågs representera bildning och samhällsansvar i Finland, var det däremot inte lika nödvändigt att tillskriva bondegruppen ett civiliserat agerande och den svenske bonden i Finland framstod som extremt och nästan okontrollerat maskulin.²⁸

I en diskussion om gårdmanslinjen i dansk historieforskning pekar Thorkild Kjærgaard och Peter Henningsen på att bönderna ofta beskrivs som offer i det sena 1800-talets danska historieskrivning. I ett klassperspektiv framhåller de att offerframställningen kan ha tjänat 1800-talets hemmansägares syften: om dessa framstod som passiva och undertryckta osynliggjordes maktrelationen mellan jordägande och obesuttna.²⁹ De finska texterna förefaller däremot ha undvikit alltför tydliga offerbeskrivningar som skulle ha tillskrivit bondebe-

25. Se vidare Östman 2006.

26. Simon Johannes Boëthius, "Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia", *Historisk tidskrift* 1916, s 221–258.

27. Det här är speciellt tydligt i den lärobok som han utarbetade tillsammans med Yrjö Koskinen 1915. Jfr Raumolin 1981, som diskuterar det evolutionära tänkandets betydelse i Voionmaas forskning.

28. Detta kan jämföras med Gail Bederman 1995, s 16–20, om skillnaden i användningen av orden "manliness" och "masculinity" under tidigt 1900-tal. Där det förra betecknade integritet, självkontroll, mod och ärlighet, stod det senare för aggression, styrka och virilitet. Medan karaktärsdrag av det förstnämnda slaget relaterades till en civiliserad grupp, den vita medelklassen, tillskrevs svarta och män från lägre sociala grupperingar egenskaper av det andra slaget.

29. Kjærgaard 1979; Henningsen 2006, s 57–60.

folkningen passivitet. Bonden skulle förses med ett visst mått av aktivitet. Dessutom var det viktigt, och blev ännu mera centralt efter år 1918, att framhålla att bonden i mån av möjlighet agerade inom det politiska systemet.

Försvarsvilja, tillskriven bönderna och i synnerhet "de stridsdjärfve" dal-karlarna av det tidiga 1900-talets rikssvenska historiker, betonades inte särskilt starkt av finska historiker i en tid då sekelskiftets värnpliktsstrejk och konstitutionskamp låg nära i tiden. Just försvarsvilja förefaller ha blivit ett viktigare moment i historieskrivningen om bonden under mellankrigstiden, och Eino Jutikkala skrev förordet till sitt kanske mest kända verk, *Suomen talonpojan historia* (på svenska *Bonden i Finland genom tiderna*, 1963) på hakkapelitdagen 1942.

Samhällsbygge, individualism och kollektivism

För flera av de historiker som på olika sätt beaktade bondebefolkningens historia var det viktigt att påvisa existensen av egna samhällsstrukturer i landet innan svenskarna kom. I tidiga sätt att uppbära skatt såg bland andra Yrjö Koskinen ett självständigt system, fröet till en egen samhällsform. Undersökningarna om tidiga skatteformer var många, i synnerhet under det tidiga 1900-talet, och genom dessa studier lyftes den jordbrukande befolkningen in i historieskrivningen. Men uppfattningen om den stora svagheten i den finska historien var långlivad; finnarna sågs inte som något statsbyggande folk. Bland annat den tidiga Väinö Voionmaa gav uttryck för detta synsätt.³⁰

I studien om den karelska folkstammens historia ville emellertid Voionmaa visa att det "historiska samhällslivets former i Finland" inte enbart var format av det svenska rikets institutioner. Utgående från distinktionen mellan "barbarer" och det "inom statslivet" verksamma folket ville han utvidga de "historiska" folkens krets.³¹ Boken fokuserar sociala och ekonomiska institutioner. Såsom antropologiskt inriktad lyfte han fram familjen och utnyttjade en bred skala av källmaterial. Tematiskt koncentrerade han sig på frågor om ägande- eller besittningsrätt, jordanvändning och familjen i ett, som han sade, "primitivt" svedjebruksområde. Svedjebruket betraktades som en del av jordbrukets historia, men sin studie såg han inte främst som agrarhistorisk utan som "samhällshistorisk".³²

30. Raumolin 1981, s 90.

31. Väinö Voionmaa, "Finlands karelska folkstams historia", *Historisk Tidskrift för Finland* 1916:1 (cit *Historisk Tidskrift för Finland* 1916), s 187-194.

32. Väinö Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, Helsingfors 1915, s 7-13, 117.

Ett flertal tidigare studier hade diskuterat den tidiga bosättningen och jordbesittningen. I det första numret av *Historiallinen Aikakauskirja* presenterade Antti Kaasalainen tysk agrarhistorisk forskning, och år 1906 försvarade han sin avhandling om byaform och åkerindelning i sydvästra Finland under 1600- och 1700-talen. Kaasalainen, som i rubriken explicit kallade sin bok för ett agrarhistoriskt lärdomsprov, diskuterade finländska byar mot bakgrunden av teorier om en generell utveckling av olika jordbesittningsformer.³³ Vid denna tidpunkt ansåg många forskare att en agrarkommunistisk ägandeform var den ursprungliga och den första egentliga besittningsformen ansågs vara kollektiv.³⁴ Utvecklingen mot en individuell besittningsform sågs som en del av en allmän kulturutveckling. Den kollektiva ägandeformen gav utrymme för rättigheter, självstyrelse och en korporativ anda, men Kaasalainen noterar även att den tidigare så välfungerande byaformen så småningom började förhindra en utveckling av jordbruket.

Väinö Voionmaa påvisade tidiga former för individuellt ägande. Det finska ordet *omistus* kan förstås som ägande, besittning eller innehav, och glidningar mellan dessa innebörder gör sig även gällande i texterna. I sin forskning lyfte Voionmaa fram exempel på tidig varaktig jordbesittning som var individuell, och det här gäller både för svedjebruksområdet och i åkerbruksområdet. Även pälsjakten skapade enligt Voionmaa en egenartad individuell jordbesittning, och han betonade att jaktområdena indelades i så kallade *päiväkunta* som han översatte med 'dagsled' eller 'mansdel'.³⁵ En distinktion mellan bruksrätt och fast äganderätt gjordes, med betoningen att bägge formerna från första början var individuella: "Överallt var de äldsta kända jordägarna individuella män eller personliga samfund. Ett egentligt stamägande kan det således inte vara fråga om."³⁶

Ägandet – eller egentligen bruksrätten – relaterades till individer. I en diskussion om olika former för svedjebbruk visade Voionmaa att arbetet delvis genomfördes gemensamt, i bolag som enligt författaren var jämförbara med dem som fanns omnämnda i den svenska landslagen. Arbetslagen beskrevs som fria, och man – männen – valde att blir medlemmar av dylika kollektiv som beskrevs med ord som "kamratliga" och "sällskapliga".³⁷ Enligt Voionmaa

33. Antti Kaasalainen, *Kylämuodosta ja väinöjärjestyksestä Lounais-Suomessa 16- ja 17-sataluvulla. Agraarihistoriallinen tutkimuskoje*, Helsingfors 1906.

34. Jfr Raumolin 1981; Tommila 1989, s 153.

35. Se Voionmaa, *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, en av de få texter som finns på svenska.

36. Voionmaa 1915, s 272, jfr 283. Alla översättningar är gjorda av mig (A-C Ö).

37. Voionmaa 1915, s 122.

var dock den enskilda bruksformen vanligare än den kollektiva, och detta relaterades till den spridda bosättningen i svedjebruksområdena. I Voionmaas beskrivning av karelska "samhällsinrättningar" betonades individualism i flera sammanhang. Han betonade att "basen för arbetsgemenskapen inte var materiell, som i senare samhällsformer, utan personlig. Individualism spreds till hela samhället. Varje man var lika mycket värd som den andra, även när han inte hade yxan i handen."³⁸

I vilka kontexter kan betoningen av en sorts individualism placeras? Den kan tvivelsutan relateras till samtida manlighetsideal, i vilka individualism utgjorde ett centralt element. Också synen på det slaviska var central. I Voionmaas texter fanns en viss strävan att särskilja det finska från det slaviska, även om svedjebruket och storfamiljen relaterades till östliga traditioner.³⁹ Vid denna tid fanns en tendens bland panslavister att tolka det individualistiska västerländska samhället i negativa termer. Voionmaa ville kanske undvika att anknyta det finska samhällssystemet till föreställningar om en mirgemenskap, den bild av den ryska byn präglad av kollektiv samlevnad som i synnerhet ryska nationalisterna framförde. Vid denna tidpunkt ansåg också en del svenskspråkiga att individualism var förknippat med det germanska och det svenska, medan kollektivt beteende ansågs känneteckna finnar.⁴⁰

Den karelska folkstammen var enligt Voionmaa säregen, men han försökte undvika att huvudsakligen tolka de karelska egenheterna i termer av etnicitet och stamkollektiv. Inte heller tolkades dessa i ett finskt-ugriskt perspektiv (vanligt bland de samtida etnologerna), utan som en fråga som berörde landet som helhet. "Den karelska folkstammen hade inte enbart sitt språk, sin ras och sitt land, utan även sitt samhälle."⁴¹ Den skapade främst ett politiskt område, och det var inte stammen som låg till grund för samhällsbyggnaden. Denna var, så kan boken tolkas, formad av fria och individuella män som valt att gå samman i en viss samhällsordning. Den här tillhörigheten kan, enligt den beskrivning som Voionmaa lämnade, sägas ha varit självreglerad, inte gruppbetonad eller tillskriven uppifrån. Och bilden av samhällsbygget var homosocial. Författaren jämförde de karelska samhällsinrättningarna – ett begrepp som ofta användes – med såväl slaviska och finsk-ugriska som skandinaviska samhällsmönster. Men just här, i tolkningen som såg samhället som

38. Voionmaa 1915, s 152.

39. Jfr Raumolin 1981.

40. Se t ex Högnäs 1995, s 113–125; Östman 2006.

41. Voionmaa 1915, s 10; Voionmaa, *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, s 189.

ursprungligen format av fria män, tillskrev Voionmaa det karelska samhället drag som kan relateras till traditioner som ansågs vara skandinaviska.

Oberoende och beroende

För Väinö Voionmaa, medlem av det socialdemokratiska partiet från och med 1918 och senare även minister, var klassfrågor centrala. Studien om den karelska folkstammen motiverades med den stora andelen obesuttna i de tidigare svedjebruksområdena, och boken diskuterade "yxböndernas" sociala nedgradering. Voionmaa laborerade med termer som beroende och oberoende. Det här blir exempelvis tydligt i jämförelserna mellan åkerbruk och svedjebbruk. Det senare betraktades som mera primitivt, och också Voionmaa ansåg att åkerbruket och den bofasta åkerbrukaren gett upphov till en mer utvecklad samhällsform. Den bofasta åkerbrukade bonden fanns inte i det tidiga svedjebruksområdet: "Den varaktigt bofasta bonden existerar ej såsom samhällelig typ, endast den rörlige 'kirvestalonpoika' ('yxbonde', 'kirvisbonde'), som med sina arbetskamrater fällde väldiga svedjor och fördelade skörden efter 'yxa'".⁴² Men i hans verk uppgraderades den rörlige svedjebbrukaren, eller yxbonden som han ofta kallades, bland annat genom beskrivningar som lyfte fram individualism och oberoende. Det mindre utvecklade fick status genom manligt kodad retorik.

Enligt Voionmaa var klasskillnaderna under svedjebbrukets formativa period mindre än i åkerbruksområdena. Eftersom den fasta jordbesittningen var av mindre betydelse formade arbetet basen för samhället. När skörden delades inom bolagen var yxan delningsredskapen: en yxa, en arbetsför man, gav en andel. Därför ansågs även de arbetande män som inte betalade full skatt vara fria och oberoende: "Det arbetande samhällets morallära krävde att alla arbetade, att alla fick lika stora delar av det gemensamma goda, att alla skyldigheter och rättigheter delades *per capita*, enligt antalet huvuden."⁴³

I Väinö Voionmaas texter finns till synes en motstridighet. Samtidigt som han framhöll att de tidiga besittningsformerna i många fall var individuella framhävde han arbetets, inte ägandets, betydelse. I ovanstående citat är det inte ägandet utan arbetet, ett manligt kodat sådant, som ger delaktighet i samhället. Bruket av svedjemannens yxa möjliggjorde även en viss sorts jämlikhet mellan män. Men övergången till åkerbruk, till fasta åkrar, sågs som

42. Voionmaa, *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, s 192. Ursprunglig text på svenska.

43. Voionmaa 1915, s 152.

viktig. Åkern kallas i detta sammanhang för det odödliggjorda arbetet, ett arbete som kan ärvas. På ett positivt sätt möjliggjorde åkerbruket i Voionmaas tolkning även byar och stabil samhällsordning, men samtidigt uppstod även en obesutten klass.⁴⁴

Även olika bosättningsformer jämfördes. I öst fanns stora familjer och spridd bosättning, medan byarna var flera i åkerbruksområdena. Just storfamiljen kunde betyda beroende för den gifte son som bodde i stort hushåll, eftersom endast en av männen kunde betraktas som husbonde. Redan i introduktionen bemötte Voionmaa denna tanke och poängterade att "fadern och sonen, bröderna och bolagsmännen ansågs vara jämlika kamrater, vilka alla fick brodersdel vid styckningen av gården".⁴⁵ I den svenska presentationen talade Voionmaa om "fulla brodersrättigheter". Den karelska storfamiljen beskrevs också som "en fri ekonomisk institution (bolag)".⁴⁶ Familjen styrdes inte heller av ett patriarkalt fadersvälde: "Det var de arbetsföra männens fria samfund, ett arbetsbolag, som så småningom – till en början endast vid sidan av annat, senare mera specifikt – blev det jordäggande bolag, som det inte varit under den ursprungliga svedjebruksperioden."⁴⁷

I annat sammanhang, i den översiktstext som publicerades för första gången 1922, framhöll han att de flesta männen var hushållsföreståndare i de västliga byarna, men att de levde i ett kollektiv som omöjliggjorde framsteg och självständighet. Också här använde Voionmaa termer med manliga innebörder i sin beskrivning och värdering av olika bruksformer.

Yxbonden och de osynliggjorda kvinnorna

I boken om den karelska folkstammen användes ofta ord som "man", "åt män" och "mansdel" för att beskriva besittningsrätt eller erläggande av skatter. Vid beskrivningen av primitiva skatteformer var "man"-orden många och bruket av explicit manliga begrepp iögonenfallande.⁴⁸ I boken gjordes en indelning mellan den så kallade pälsverksperioden och svedjeperioden. Under pälsspe-rioden betalades skatten av "bågamän", och "bågen" sades vara den första skatte-enheten. Under svedjeperioden betalades skatten av "yxmän" och männen ansvarade individuellt för erläggandet av de skatterna. Yxbonden,

44. Se främst Voionmaa 1915, s 152, 156f.

45. Voionmaa 1915, s 9.

46. Voionmaa 1915, s 50.

47. Voionmaa 1915, s 470f.

48. Se t ex Voionmaa 1922, s 168.

och före honom även bågmannen, beskrivs på det här sättet som ansvarsfulla skattebetalare och samhällsbyggare.⁴⁹

Frapperande tidigt lyfte Voionmaa fram frågor om familj, äktenskap och kvinnors arvsrättigheter i historieskrivningen. Men inte desto mindre osynliggjordes kvinnors arbete samtidigt som de viktigaste samhällsrelati-
onerna framstod som homosociala och manligt kodade. Författaren framhöll att "kvinnans ställning i storfamiljen var till utseendet betryckt".⁵⁰ Han me-
nade att svedjebruket idkades mera avskilt från mjölkhushållningen än åker-
bruket. Detta förklarade enligt honom det faktum att kvinnor inte ärvde fast
jordegendom utan enbart kor.

Kvinnornas arbete i svedjebruket omnämndes kortfattat. I sin strävan att
synliggöra den manliga individen och hans oberoende osynliggjorde Voion-
maa i vissa fall det kollektiv, familjen, som också kunde ha relaterats till ar-
betet. Arbetet på svedjan utfördes av en manlig individ, som möjligen hade
valt att arbeta tillsammans med andra män. I Voionmaas tolkning var arbets-
delningen given; männen skötte svedjan och spannmålen, kvinnorna boska-
pen och hemmet. I en bok som utkom ett par år senare framhöll etnologen
Uuno Taavi Sirelius på ett kortfattat sätt att kvinnorna deltog i arbetet på
svedjan. Men för både Voionmaa och de samtida finskspråkiga etnologerna,
som arbetade utgående från en evolutionär kulturförståelse, förefaller det ha
varit viktigt att framhålla en tydlig könsarbetsdelning – detta i en tid då en
tydlig könsdifferentiering sågs som ett tecken på utveckling eller civilisation.
Att beskriva en hårt arbetande kvinna på svedjan eller åker kunde därför ha
placerat landet – eller folkstammen – längre ned på utvecklingslinjen.⁵¹ Men
kvinnans situation var enligt Voionmaa inte helt "betryckt", ett förhållande
som ansågs utmärka slaviska länder. Bokens sista mening beskriver kvinnan
som andligt jämställd men som kroppsligt svagare än mannen.

Från ett passivt kollektiv till aktiva individer

Det kollektiva och kulturhistoriska angreppssättet förde in den stora massan
i den finska historieforskningen under det tidiga 1900-talet. Också bonde-
gruppernas historia beaktades. Däremot fick agrara frågor en marginell plats

49. Se t ex Voionmaa, *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, s 192; Voionmaa 1922, s 168.

50. Voionmaa, *Historisk Tidskrift för Finland* 1916, s 193.

51. Vid denna tid lyfte svenskspråkiga etnologer fram kvinnans hårda arbete på åker och äng. Det här
kan möjligen ses mot bakgrunden av att många svensktalande såg sig som representanter för civilisation
och kultur. Då behövde inte allmogesamhället speglas i utvecklade termer.

i svensk historieforskning. Till skillnad från den svenska historieskrivningen gav även den tidiga ekonomhistoriska forskningen i Finland ett visst utrymme åt bondebefolkningen. När agrarhistoriskt inriktade studier gjorda i Norden recenserades i Sverige benämndes de ofta som kulturhistoriska.⁵² Även om Väinö Voionmaa förknippades med en kulturhistorisk inriktning, just den lamprechtiska, ville han själv beteckna sina studier som samhällshistoriska. Detta förde historieskrivningen om bonden närmare historieämnets kärna i Finland och skapade ett intresse för bondesamhällets historia.

Uppsatsen visar att historiografiska tolkningar kan relateras till föreställningar om omanlighet. I Voionmaas bok om den karelska folkstammen, publicerad 1915, märktes en förändring i bilden av den agrara befolkningen. Från att ha varit förhållandevis passiv, betraktades nu bonden och svedjebrukaren som en individ och som en samhällsbyggande aktör. En ovilja att beskriva svedjebrukaren som omanlig och outvecklad kan skönjas bland annat i Voionmaas historieskrivning. Det förefaller att ha varit viktigt att tillskriva även bönderna de rätta manliga egenskaperna i en tid då passivitet, kollektivt beteende och beroende uppfattades som omanligt och outvecklat.

Inte minst i Finland medförde det tidiga 1900-talet genomgripande samhällliga förändringar som minskade skillnaden mellan kvinnors och mäns samhällliga positioner, men också skillnaderna mellan mäns. I ett äldre så kallat ståndssamhälle var den hierarkiska positioneringen given, inskriven i ståndsindelningen. Män i olika grupper tillskrevs olika samhällliga positioner, olika egenskaper och karaktärsdrag. Nu blev det mera viktigt att tillskriva alla män liknande egenskaper – och det här påverkade historieskrivningen om den jordbrukande befolkningen. Det kollektivistiska angreppssättet tillskrev massan aktörskap och individualism, och den förhållandevis radikala och progressiva historieskrivningen gav den manliga bondebefolkningen medborgerliga drag och medförde en beskrivning av böndernas politiska aktörskap. Såväl arbete som samhällliga relationer beskrevs i explicit manliga termer, och det gör att bilden av medborgaren också blev manligt kodad. Dessutom osynliggjordes kvinnornas andel av svedjebruksarbetet.

Uppsatsen visar att föreställningar om manlighet och uppfattningar om finsk historia på ett sammanlänkat sätt inverkar på beskrivningarna av

52. Se t ex anmälingen av agrologen Gösta Grotenfelts avhandling (1899) om det primitiva jordbrukets metoder i *Historisk tidskrift* 1900, s 34–37.

bonden. Den egna "säregna" nationen placerades in i en förståelse av civilisation och utveckling, och försöken att avvärja påståenden om att landet var primitivt påverkade också bondebilden; det förefaller ha varit viktigt att beskriva bonden som en förhållandevis aktiv och oberoende individ. Finska historiker pekade på säreget finska institutioner, men många av de drag som det finska tillskrevs påminde om det skandinaviska. I texterna märks även en tendens att särskilja det finska från det slaviska, bland annat i betoningarna av individualism. Man kompenserade inte känslor av underlägsenhet med en betoning av ett storslaget förflutet – i det här fallet handlade det snarare om att se ett förflutet samhällsbygge.

Under tidigt 1900-tal betonade de rikssvenska historikerna i större omfattning än de finska böndernas försvars- och krigsvilja. Medan exempelvis Voionmaa framhöll arbete, samhällsansvar och frivilligt broderskap i texterna från 1910- och 1920-talen, föreföll den finska bondebilden att ha militariserats på 1930-talet. Men då tycks betoningen av å ena sidan det demokratiska och å andra sidan ett lortigt elände ha blivit mera tydlig i svensk historieskrivning. Också på ett annat sätt är de historiografiska trenderna olika. Medan det tidiga 1900-talets finländska historieskrivning gav ett förhållandevis stort utrymme åt bondebefolkningen, fick bonden ett ganska litet utrymme i 1970- och 1980-talens finländska socialhistoria. Däremot uppmärksammade historikerna på andra sidan Bottniska viken bonden under just den här perioden.

Summary: From pauper to manly citizen

The peasant in early twentieth-century Finnish history writing

This article studies how early twentieth-century Finnish historians approached peasants and agrarian history. A comparison is made to articles published in the Swedish journal *Historisk tidskrift*. Swedish historians often focused on the individual and on the higher ranks of society. A collectivist perspective, inspired by Karl Lamprecht and others, was more important among Finnish historians, who also expressed a greater interest in the peasantry.

The historians' perspective on the peasantry is related to early twentieth century changes in conceptions of manliness and citizenship. In early texts, the peasant is described as a victim suffering from miserable conditions. During the 1910's – a period of rapid democratisation – this view was abandoned. The manly peasant was now portrayed as a responsible and competent political actor. The collectivist approach ascribed agency and individuality to the collective. Radical and progressive historical writing ascribed civic qualities to male peasants. The article also demonstrates how conceptions of language and civilisation shaped the way in which the peasantry was portrayed. There appear to have been a concern to avoid descriptions implying a lack of manliness in the peasant. At a point in time when activity, freedom and self-control was linked to manliness, passivity, dependence and lack of self-control could appear feminine and uncivilised.

Keywords: historiography, gender, masculinity, political agency, citizenship, peasants, Finland